

Э.Е. Ибраева¹

¹*Ph.D, журналистика және саясаттану факультеті телерадио және қоғаммен байланыс кафедрасының доценті м.а., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

АЛАШ ҚАЙРАТКЕРІ ЖАНУЗАҚ ЖӘНІБЕКОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕ АВТОРЛЫҚ ЖӘНЕ БҮРКЕНШІК ЕСІМНІҢ БЕРІЛУІ

Аңдатпа

Мақалада ХХ ғасырдың алғашқы жартысында қалыптасқан қазақ интеллигенциясының өкілі, дарынды публицист, қоғам қайраткері Жанұзақ Жәнібековтің өз еңбектерінде авторлық аты-жөнінің берілуі мен бүркеншік есімі қарастырылды.

Зерттеу жұмысы барасында 1908 жылы Қазан қаласында жарық көрген «Айна» және «Жұмбақтар мен мақалдар» жинағы мен 1909 жылы шыққан «Балалар бәдүәмі» еңбегінің авторы Жанұзақ Жәнібеков екені ғылыми тұрғыда дәлелденді.

Аталған кітаптардың мұқабасындағы «Жәнібеков» және «Г.Жәнібеков» есімдерінің Жанұзақ Әлжанұлы Жәнібековке тиесілі екеніне бұлтартпас ғылыми айғақтар келтірілді.

Сонымен бірге, «Қазақ» газетінің 1918 жылғы 262-санында жарық көрген «Аттан, Алаш азаматы!» атты мақала соңында берілген «Ж.Ж» бүркеншік есімінің иесі Жанұзақ Жәнібеков екені нақты ғылыми деректер арқылы зерттеліп, зерделенді және ғылыми тұжырымға қол жеткізілді.

Кілт сөздер: алаш, алаш мұрасы, бүркеншік есім, публицист, Жанұзақ Жәнібеков, алаш қайраткері

E.E. Ibrayeva¹

¹*Ph.D, Assistant Professor of the Department of Teleradio and Public Relations of the Faculty of Journalism and Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

AUTHOR'S NAME AND PSEUDONYM IN ALASH ACTIVIST ZHANUZAK ZHANIBEKOV'S WORKS

Abstract

the paper discusses the pseudonym and author's name of a representative of the Kazakh intelligentsia from the first half of the twentieth century, a talented publicist and public figure Zhanuzak Zhanibekov. The study revealed that Zhanuzak Zhanibekov is the author of "Balalar baduami" published in 1909 as well as the collection "Aina" and "Zhumbaktar men makaldar" published in Kazan in 1908. Scientific evidence provided in the paper proves that the names on the cover of the books "Zhanibekov" and "G. Zhanibekov" belong to Zhanuzak Alzhanuly Zhanibekov. It is studied that the owner of the pseudonym at the end of the article "Attan, Alash azamaty" published in the newspaper "Kazakh" No. 262 from 1918 is also Zhanuzak Zhanibekov.

Key words: alash, alash heritage, pseudonym, publicist, Zhanuzak Zhanibekov, alash activist

Э.Е. Ибраева¹

¹Ph.D, и.о.доцента кафедры телерадио и связь с общественностью факультета журналистики и политологии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

АВТОРСКОЕ ИМЯ И ПСЕВДОНИМ В ТРУДАХ ЖАНУЗАК ЖАНИБЕКОВА

Аннотация

В статье рассматриваются псевдоним и авторское имя представителя казахской интеллигенции первой половины XX века, талантливого публициста и общественного деятеля Жанузака Жанибекова. В ходе исследования было доказано, что автором труда «Балалар бәдүәмі» изданного в 1909 году, а также сборника «Айна» и «Жұмбақтар мен мақалдар» опубликованных в Казани в 1908 году является Жанузақ Жанибеков. Приведены научные доказательства того, что имена на обложке книг "Жанибекова" и "Ғ. Жанибекова" принадлежат Жанузақ Альжановичу Жанибекову. Кроме того, изучено, что обладателем псевдонима в конце статьи "Аттан, Алаш азаматы" опубликованной газете "Қазақ" № 262 от 1918 года является Жанузақ Жанибеков.

Ключевые слова: алаш, наследие алаш, псевдоним, публицист, Жанузақ Жанибеков, алашординец

XXI ғасырдың басында қалыптасқан қазақ зиялыларының бірі, алаш қайраткері, «Қазақ» газетіне Ә.Бөкейханов пен М.Дулатовтан кейін редакторлық еткен қарымды қаламгер Жәнібеков Жанұзақ Әлжанұлы (1889-1937) публицистикаға ерте ден қойған тарихи тұлға.

Жанұзақ Әлжанұлы патшалы Ресей қарамағындағы қазақ халқының жай-күйін тереңнен ұғынып, тәуелсіздік пен өркениетке бастайтын дара жол ретінде оқу-білімді насихаттаудан әсте шаршаған жоқ.

Публицист өзінің «Айна» атты ағартушылық бағыттағы алғашқы жинағын 18 жасында жазып шықты.

Ж.Жәнібековтің оқу-ағартушылық бағыттағы «Айна» [1] кітабы 1908 жылы Қазан қаласындағы «Шәраф» баспасынан басылып шықты. Жинақтың көлемі – 28 бет.

Кітаптың мұқабасында: «Авторы: Жәнібеков, бастырушы: Ниязмұхамед Сүлейменов» деп көрсетілген яғни еңбек авторының есімі көрсетілмей, тегі ғана жазылған. (1-суретті қараңыз).

«Айна» кітабының авторы Жанұзақ Әлжанұлы Жәнібеков екені ғылыми тұрғыдан дәлелдеуді қажет етіп тұрғаны сөзсіз.

Алаш кезеңінің мұралары бізге араб жазуымен жеткені белгілі. Жинақты төте жазудан кириллицаға аудару барысында мұқабада автор ретінде көрсетілген «Жәнібековтің» «Жанұзақ Әлжанұлы Жәнібеков» екеніне ғылыми тұрғыда көз жеткіздік.

«Айна» кітабының «Сөз басы» деп аталатын кіріспесін оқып көрелік:

«Ай бауырлар!

Бұл заманымызда малы болғандар малыменен, оқуы болғандар сөз қаламыменен өз жұртының кемшіліктерін көріп, жұртына қызмет қылып жатыр.

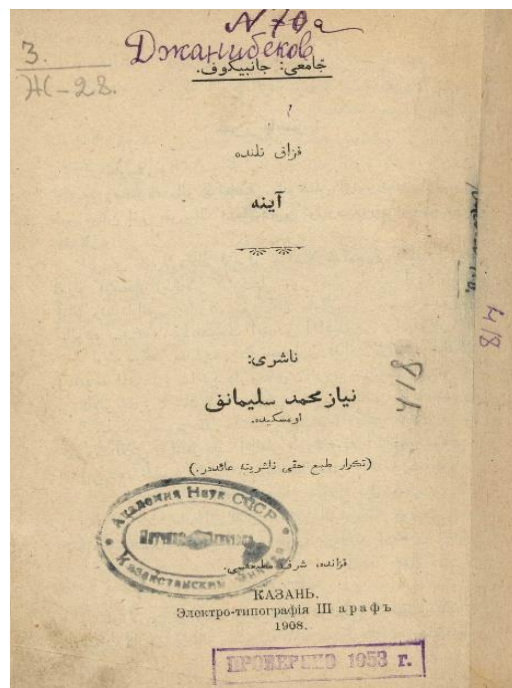
Ноғай бауырларымыздың оқыған молдалары, өнерлі білгіштері әртүрлі кітаптар, трактаттар, газеттер, журналдар жазып, өздерінің араларына таратып жатыр. Ноғай бауырларымыз мешіт, медресе салуға, бір-біріне уағыз, насихат айтуды адамшылықтан санайды.

Осы соңғы жылдарда біздің сахара қазақ жұртының молдалары, заманаша оқыған шәкірттер де қолдарына қалам ұстап әртүрлі трактаттар жазып жатыр.

Мен де пайғамбардың «Дін насихат» деген хадис шәрифін көріп, алаш азаматы деп аталған бауырларыма білгенімше насихаттар жазайын деп қаламымды қолыма алдым, Алла сәтін берсін.

1907 жыл, 9 ноябрь орта жүз қазағынан Қызылжар шаһарында тұрушы **Жанұзақ Әлжанұлы Жәнібеков** (астын сызған – мен Э.И.).

Міне, «Айна» кітабының авторы Жанұзақ Жәнібеков екені ғылыми деректер арқылы дәлелденді.

Алғашқы публицистикалық еңбегінде: «Балаларыңызды келешек заман үшін үйретіңіздер. Осы заманымыз – келешек заманның айнасы. Келешек заман үшін нелер керегін осы күннен аңғарып қойыңыздар», – деп оқу-білімнің шексіз мүмкіндігін насихаттаған қаламгер 1909 жылы өзінің екінші жинағын жарыққа шығарды.

1909 Қазан қаласында басылып шыққан публицистің екінші жинағы – «Балалар бәдуәмі» [2] деп аталады. Жинақтың көлемі - 24 бет.

«Балалар бәдуәмі» жинағының мұқабасында:

«Қазақ балалары үшін құрастырылды

Шығарма:

Ғ. Жәнібеков

Қазақ балалары үшін тәртіп етілді» –

деген тарихи деректер бар.

Мұқабада автор ретінде көрсетілген Ғ.Жәнібековтің – Жанұзақ Әлжанұлы Жәнібеков екеніне мынадай ғылыми айғақтар ұсынылады:

– Біріншіден, Жанұзақ Жәнібеков 1913 жылы «Қазақ» газетінің 26-санында жарық көрген «Османлы түріктері» [3] атты мақаласының соңына «Ғ.Ж.А.Жәнібеков» деп қол қойған.

– Екіншіден, Жанұзақ Жәнібеков өзінің «Айна» кітабының «Оқу шері» бөлімінде өзі жайлы мынадай деректерді жазып өтеді:

«1907, 3 декабрь

Имза: қой жылы, 3 қаңтар

Қазақ талғамынан Ғұмар әфенди Жанұзақ бин Әлжан ибн Жәнібек Қаракесегі»

– Үшіншіден, автордың жазу емлесі мен сөз мәнеріндегі ортақ үйлесім.

– Төртіншіден, екі жинақтағы идея өзегі мен шығармашылық мұраттың тұтастығы.

1909 жылы жарық көрген «Балалар бәдуәмі» 1908 жылы жарық көрген «Айна» кітабының заңды жалғасы іспетті. Автордың екінші жинағы бірінші жинағының ой жалғасы екені – қос кітаптағы ой тұтастығынан дәлел. Сөздерді қолдану ерекшелігіндегі үйлесімге де көптеген мысалдар келтіру болады.

Мәселен «Балалар бәдуәміндегі»:

Әй, шәкірт бала, тағы да біраз сөз айтайын ба?

Сендей жан бар ма бақытты?

Жаратпады жай тақты,

Періштенің қанаты

Басқан жерің, бәдуәм.

Білімде пайда мол екен,

Ол бір тура жол екен,

Жұмақ жолы жүргенің

Аяндай бер, бәдуәм.

немесе:

Періштенің қанаты

Басып тұрған жеріңіз.

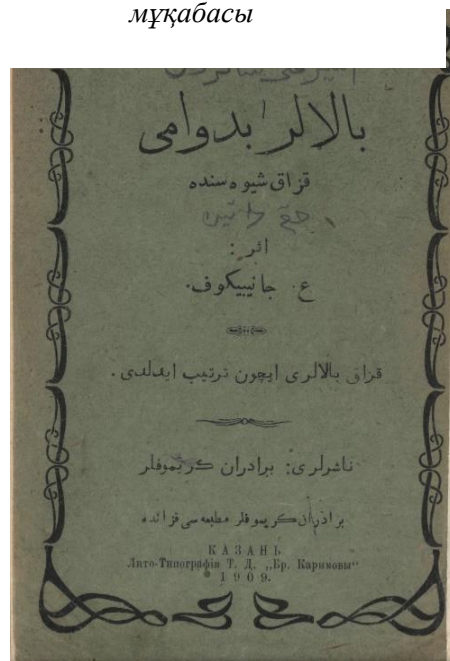
Білім дария, балалар,

Ішіп содан қаныңыз.

Кітаптарға көз салып,

Дініңізді таныңыз,

Сурет - 1. Ж.Жәнібековтің 1908 жылы жарық көрген "Айна" кітабының мұқабасы

Сурет - 2. Ж.Жәнібековтің 1909 жылы жарық көрген "Балалар бәдуәмі" жинағының мұқабасы

Осы шумақтардағы:

«Періштенің қанаты,
Басқан жерің, бәдуәм», –

немесе:

Періштенің қанаты
Басып тұрған жеріңіз, –

деген сөздерге назар аударған абзал. Басқан жері неліктен періштенің қанаты?! Автордың бұл ойын ұғыну үшін «Айна» кітабына оралу абзал;

«Айна» кітабының «Оқу-білім» бөлімінде автор – Жанұзақ Әлжанұлы пайғамбарымыздың (с.ғ.с) он екі хадис шәрифін келтіргенін есімізге түсірелік.

Бұл – білімнің артықшылығы хақында келген хадис шәрифтер. Осы он екі хадис шәрифтің екіншісін оқып көрелік:

قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم (من سلك طريقاً يطلب فيه علماسلك الله به طريقاً الى الجنة) رواه مسلم .

Мағынасы: *оқу оқушылардан риза болып періште де қанаттарын тосар.*

Міне, «Балалар бәдуәмі» жинағындағы автор ойы – «Айнадағы» пайғамбарымыздың (с.ғ.с) хадис шәрифінен бастау алады.

Тағы бір мысал:

Надан бол деп айтпаған
Расулуллах, бәдуәм.
Құдайдан ұял, қазақ,
Айтқан тілді ал, қазақ!
Білім жолына ұста!
Малдарыңды, бәдуәм, –

«Балалар бәдуәмі» кітабының осы шумағының айтар ойы мен «Айна» кітабының мына бір жолдарындағы шығармашылық идеяның ортақ екені даусыз:

«Пайғамбарымыз (с.ғ.с) «оқу үйрену әр мұсылманға парыз», – депті, тағы да, «оқуды Қытайда болса да ізденің», – депті. Түсіндіре айтсам – ... қанша ақшалар ұстасаңыз да оқуды үйреніңіздер деген сөз болады».

Мына бір шумаққа да көз салайық:

Жол басшымыз көп айтқан:
Көп уайым жеп айтқан.
«Надан болма» деп айтқан, –

«Балалар бәдуәміндегі» бұл шумақта автор «Жол басшымыз» деп пайғамбарымызды (с.ғ.с) атап тұрғанына ешкімнің таласы болмаса керек. Себебі, публицист «Айнада» пайғамбарымызды (с.ғ.с) бірнеше рет жол басшы деп келтіреді.

Сонымен, «Балалар бәдуәмі» жинағының авторы – «Ғ.Жәнібеков» - тің – Жанұзақ Әлжанұлы Жәнібеков екені еш талас тудырмайды.

Публицистің 1908 жылы жарық көрген «Жұмбақ пен мақалдар» [4] атты еңбегінде де мынадай деректер бар. Жинақтың мұқабасында:

«Құрастырушы: Ғ.Жәнібеков

Бастырушы: Н.Сүлейменов», – деп көрсетілген.

Бұл кітапқа Ж.Әлжанұлы ел аузындағы жұмбақ айтысының үлгілері мен мақал-мәтелдерді жинақтап,

топтастырған. Қазан қаласындағы «Шәраф» баспасынан басылып шыққан жинақтың көлемі – 25 бет.

Жинақтың соңғы бетінде «Құрастырушы тарапынан бір-екі сөз» деген тақырыппен автордың сөзі берілген. Және сөз соңында:

«Орта жүз қазағынан Ақмолинск облысына қараушы Петропавл (Қызылжар) шаһарында тұрушы Ғұмар әфенди Жанұзақ Әлжанұлы Жәнібеков. 25 декабрь, 1908 жыл» деп қол қойыпты.

Екі жинағының мұқабасында да «Ғ.Жәнібеков» деп берілген автордың біздің зерттеу нысанымыз – Жанұзақ Әлжанұлы Жәнібеков екенін қайталаудың өзі артық.

Ж.Жәнібеков өз бас редактор ретінде қол қойған «Қазақ» газетінің 1918 жылғы 262-санында (1918, 30 шілде) «Аттан, Алаш азаматы!» [5] атты мақаласын жариялайды. Мақала соңына автор «Ж.Ж.» деп қол қойған.

Бұл бүркеншік есім Жанұзақ Жәнібековке тиесілі.

Себебі:

– Біріншіден, өзіне сеніп тапсырылған газетке бас мақаланы бас редактордың дайындауы заңды.

– Екіншіден, бұл мақаладағы автордың «Ау, Алаш! Сен кім? Сен жауынгер түріктің орнын басып қалған үлкен ұлысың, бабаларың ат үстінде жүріп, қылышпен өздерін дүниенің жартысына ие қылған, Стамбұлды алған, Карпат тауларының қалың қамалын бұзған», – деген сөздері мен Ж.Жәнібековтің «Османлы түріктері» мақаласындағы: «Газетімізде әңгімелері жазылып жатқан осы түріктер біздің нағыз бауырларымыз болады. Олардың бабалары Түркістандағы Ыстық көл маңайынан баяғы жаугершілік заманда ауып, күннің батысына бет алып кетіп, неше белден асып, неше елдерді басып, ең соңында осы күнгі Түркия патшалығы дейтін зор патшалық жасап, санатқа қосылып, заманында аузынан от шашқан айбарлы патша болып...» дегендегі ой үндестік көзге «тайға таңба басқандай» көрінеді.

Сондай-ақ, «Ер түріктің ер жүректі ұлдары, сілкін, қуан, ат-тұрманыңды даярлап атқа мін, жауға аттан!

...Ортақ жау – большевикке қарсы жорыққа аттану кеудесіне жаны, денесінде бабалары түріктің титтей қаны болған Алаш азаматына парыз», – деген рухты ойлары оның «Түркияның ішкі істері» мақаласындағы: «Өткен жыл декабрь айында «Осман сұлтанның жеке патша болғанын еске түсіру» деген мейрамдары болып өтті. Сол мейрамда түріктер өздерінің түрік, ұлы түрік екендіктерін біліп, баяғы замандарда ат жалында жүріп қаһармандықпен атағы шыққан қаңлы руы қайсы елінен шыққан бабаларын еске түсірді», – деген түркілік рухта жазылған сөйлемдерімен толық үндесіп тұрғанын көреміз.

«Ж.Ж.» бүркеншік есімінің иесі Жанұзақ Жәнібеков екеніне ғалым Қ.Атабаев өзінің төмендегідей ғылыми пайымдауларын ұсынды:

«Жинақты құрастырушылар («Қазақ» [6] жинағы. – Э.И.) Ж.Ж.-ны жинақтағы «Бүркеншік есімдер көрсеткішіне» енгізбей, «Ашылмаған бүркеншік аттар» тізіміне қосқанымен, оның Жанұзақ Жәнібековтің бүркеншік аты екендігі анық. Олай дейтініміз, біріншіден, «Қазақ» авторларының ішінде аты да фамилиясы да «Ж» әрпінен басталатын басқа адам жоқ, екіншіден, газеттің бұрынғы редакторлары өздерінің мақалаларының соңында көбіне А.Б., М.Д. деп қол қойған, демек Жанұзақ Жәнібековтің соларға еліктеуі әбден мүмкін, үшіншіден, жинақтағы «Есімдер көрсеткішінде» бұл мақала Жанұзақ Жәнібековтің мақаласы ретінде берілген [7].

«Ж.Ж.» деген бүркеншік есіммен қол қойған автордың Жанұзақ Жәнібеков екеніне бұдан артық дәйек болмас.

Алаш қайраткерлерінің бірі Жанұзақ Әлжанұлы Жәнібековтің мұралары бүгінгі таңда толық зерттеу жүзін көрген жоқ. Публицистің бізге қалдырған еңбектері осы жолдардың авторы тарапынан қал-қадірінше зерттеліп келеді. Бүгінгі күнге дейін зерттеліп, зерделенген еңбектерде Ж.Жәнібековтің автор ретінде аты-жөнінің берілуі қазірге осы деңгейде зерттеліп отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Жәнібеков. Айна. – Қазан: Шәраф, 1908. – 28 б.*
2. *Жәнібеков Ф. Балалар бәдүәмі. – Қазан: Бр.Каримовы, 1909. – 24 б.*
3. *Жәнібеков Ф.Ж.А. Османлы түріктері // Қазақ. – 1913. – №26.*
4. *Жәнібеков Ф. Жұмбақ пен мақалдар. – Қазан: Шәраф, 1909. – 25 б.*
5. *Жәнібеков Ж. Аттан, Алаш азаматы! // Қазақ. – 1918. – №262.*

Сурет - 3. Ж.Жәнібековтің 1908 жылы жарық көрген "Жұмбақтар мен мақалдар" жинағының мұқабасы

6. Қазақ / құрастырушылар: Ү.Субханбердина, С.Дәуітов, Қ.Сахов. –Алматы: Қазақ энциклопедиясы Бас редакциясы, 1998. – 560 б.
7. Атабаев Қ. Қазақ баспасөзі. – Алматы: Қазақ университеті, 2000. – 358 б.